

Ministerie van Binnenlandse Zaken

Aan

VUGA-Systemen
t.a.v. de heer H. Bosch
Postbus 251
2700 AG Zoetermeer

Bijlagen
2

Uw kenmerk

Ons kenmerk
CWI97/39

Datum
10 januari 1997

Inlichtingen bij
mw. mr. E.B. Pronk

Doorkiesnummer
(070) 3026266

Onderwerp
elektronische stemmachines

Departementsonderdeel
Stafafdeling Constitutionele
Zaken, Wetgeving en Internationale
aangelegenheden

Geachte heer Bosch,

Conform mijn toezegging tijdens de bijeenkomst op 8 januari jl. over de concept-criteria voor stemmachines, zend ik u bijgaand een ontwerp-besluit tot wijziging van het Kiesbesluit, zoals voorgelegd aan de Kiesraad, en een afschrift van het advies van de Kiesraad d.d. 20 december 1996 over dit ontwerp-besluit.

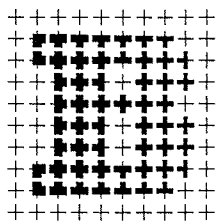
Zodra het advies van de Kiesraad in het ontwerp-besluit met toelichting is verwerkt, zal ik u een afschrift van het aangepaste ontwerp doen toekomen.

Voorts zullen u, zodra gereed, nog worden toegezonden: de naar aanleiding van onze bijeenkomst aangepaste concept-criteria voor stemmachines en de concept-Keuringsregeling voor stemmachines.

Met vriendelijke groet,

DE JURIDISCH ADVISEUR,

mr. P.J. Stolk

Ministerie van Binnenlandse Zaken

Aan

Van Rietschoten en Houwens
t.a.v. de heer D. Doctor
Postbus 60
2508 EG Zaandam

Bijlagen
2

Uw kenmerk

Ons kenmerk
CWI97/39

Datum
10 januari 1997

Inlichtingen bij
mw. mr. E.B. Pronk

Doorkiesnummer
(070) 3026266

Onderwerp
elektronische stembalies

Departementsonderdeel
Stafafdeling Constitutionele
Zaken, Wetgeving en Internationale
aangelegenheden

Geachte heer Doctor,

Conform mijn toezegging tijdens de bijeenkomst op 8 januari jl. over de concept-criteria voor stembalies, zend ik u bijgaand een ontwerp-besluit tot wijziging van het Kiesbesluit, zoals voorgelegd aan de Kiesraad, en een afschrift van het advies van de Kiesraad d.d. 20 december 1996 over dit ontwerp-besluit.

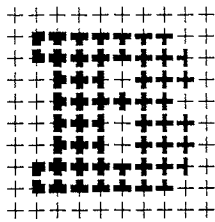
Zodra het advies van de Kiesraad in het ontwerp-besluit met toelichting is verwerkt, zal ik u een afschrift van het aangepaste ontwerp doen toekomen.

Voorts zullen u, zodra gereed, nog worden toegezonden: de naar aanleiding van onze bijeenkomst aangepaste concept-criteria voor stembalies en de concept-Keuringsregeling voor stembalies.

Met vriendelijke groet,

DE JURIDISCH ADVISEUR,

mr. P.J. Stolk

Ministerie van Binnenlandse Zaken

Aan

Alcatel Bell Telephone
t.a.v. de heer R. Decrop
De Villermondstraat 38
2550 Kontich België

Bijlagen
2

Uw kenmerk

Ons kenmerk
CW197/39

Datum
10 januari 1997

Inlichtingen bij
mw. mr. E.B. Pronk

Doorkiesnummer
(070) 3026266

Onderwerp
elektronische stemmachines

Departementsonderdeel
Staafdeling Constitutionele
Zaken, Wetgeving en Internationale
aangelegenheden

Geachte heer Decrop,

Conform mijn toezegging tijdens de bijeenkomst op 8 januari jl. over de concept-criteria voor stemmachines, zend ik u bijgaand een ontwerp-besluit tot wijziging van het Kiesbesluit, zoals voorgelegd aan de Kiesraad, en een afschrift van het advies van de Kiesraad d.d. 20 december 1996 over dit ontwerp-besluit.

Zodra het advies van de Kiesraad in het ontwerp-besluit met toelichting is verwerkt, zal ik u een afschrift van het aangepaste ontwerp doen toekomen.

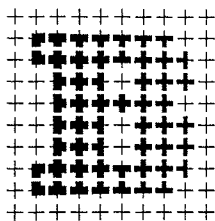
Voorts zullen u, zodra gereed, nog worden toegezonden: de naar aanleiding van onze bijeenkomst aangepaste concept-criteria voor stemmachines en de concept-Keuringsregeling voor stemmachines.

Met vriendelijke groet,

DE JURIDISCH ADVISEUR,

mr. P.J. Stolk

Ministerie van Binnenlandse Zaken

Aan

Nedap-Groenendaal, Bur. v.d. Verkiezingen
t.a.v. de heer J. Postbus 6
7140 AA Groenlo

Bijlagen
2

Uw kenmerk

Ons kenmerk
CWI97/39

Datum
10 januari 1997

Inlichtingen bij
mw. mr. E.B. Pronk

Doorkiesnummer
(070) 3026266

Onderwerp
elektronische stemmachines

Departementsonderdeel
Stafafdeling Constitutionele
Zaken, Wetgeving en Internationale
aangelegenheden

Geachte heer Groenendaal,

Conform mijn toezegging tijdens de bijeenkomst op 8 januari jl. over de concept-criteria voor stemmachines, zend ik u bijgaand een ontwerp-besluit tot wijziging van het Kiesbesluit, zoals voorgelegd aan de Kiesraad, en een afschrift van het advies van de Kiesraad d.d. 20 december 1996 over dit ontwerp-besluit.

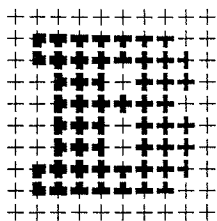
Zodra het advies van de Kiesraad in het ontwerp-besluit met toelichting is verwerkt, zal ik u een afschrift van het aangepaste ontwerp doen toekomen.

Voorts zullen u, zodra gereed, nog worden toegezonden: de naar aanleiding van onze bijeenkomst aangepaste concept-criteria voor stemmachines en de concept-Keuringsregeling voor stemmachines.

Met vriendelijke groet,

DE JURIDISCH ADVISEUR,

mr. P.J. Stolk

Ministerie van Binnenlandse Zaken

Aan

Philips Nederland B.V.
t.a.v. de heer ing. P.J. van de Kamp
Postbus 90050
5600 PB Eindhoven

Bijlagen
2

Uw kenmerk

Ons kenmerk
CWI97/39

Datum
10 januari 1997

Inlichtingen bij
mw. mr. E.B. Pronk

Doorkiesnummer
(070) 3026266

Onderwerp
elektronische stemmachines

Departementsonderdeel
Stafafdeling Constitutionele
Zaken, Wetgeving en Internationale
aangelegenheden

Geachte heer van de Kamp,

Conform mijn toezegging tijdens de bijeenkomst op 8 januari jl. over de concept-criteria voor stemmachines, zend ik u bijgaand een ontwerp-besluit tot wijziging van het Kiesbesluit, zoals voorgelegd aan de Kiesraad, en een afschrift van het advies van de Kiesraad d.d. 20 december 1996 over dit ontwerp-besluit.

Zodra het advies van de Kiesraad in het ontwerp-besluit met toelichting is verwerkt, zal ik u een afschrift van het aangepaste ontwerp doen toekomen.

Voorts zullen u, zodra gereed, nog worden toegezonden: de naar aanleiding van onze bijeenkomst aangepaste concept-criteria voor stemmachines en de concept-Keuringsregeling voor stemmachines.

Met vriendelijke groet,

DE JURIDISCH ADVISEUR,

mr. P.J. Stolk

Besluit van .... tot wijziging van de bepalingen van het Kiesbesluit inzake het stemmen door middel van elektronische stemmachines

Wij Beatrix, bij de gratie Gods, Koningin der Nederlanden, Prinses van Oranje-Nassau, enz., enz., enz.

Op de voordracht van de Staatssecretaris van Binnenlandse Zaken mr. J. Kohnstamm van .....

Gelet op de artikelen J 33, eerste lid, J 34, eerste lid, en N 14, eerste lid, van de Kieswet;

Gezien het advies van de Kiesraad van ....;

De Raad van State gehoord (advies van ...);

Gezien het nader rapport van de Staatssecretaris van Binnenlandse Zaken mr. J. Kohnstamm van .....

Hebben goedgevonden en verstaan:

ARTIKEL I

Het Kiesbesluit wordt als volgt gewijzigd:

A.

Aan artikel J 10 wordt een lid toegevoegd, dat luidt:

3. De burgemeester kan besluiten dat de stemmachine tevens voor de andere stemming wordt gebruikt, mits Onze Minister van Binnenlandse Zaken ingevolge artikel J 14a goedkeuring heeft verleend voor het gebruik voor twee stemmingen tegelijk.

B.

Artikel J 14 komt te luiden:

Artikel J 14

1. Een elektronische stemmachine mag slechts bij de verkiezingen worden gebruikt, indien zij zonder enige afwijking behoort tot een door Onze Minister van Binnenlandse Zaken goedgekeurd merk en type.

2. De goedkeuring wordt verleend indien de stemmachine voldoet aan de eisen die gesteld worden in artikel J 33, tweede lid, van de Kieswet, artikel J 14b en de ministeriële regeling, bedoeld in het vierde lid, en is voorzien van een deugdelijke gebruiksaanwijzing voor de kiezer.

3. Onze Minister van Binnenlandse Zaken kan voorwaarden verbinden aan de goedkeuring. Hij is tevens bevoegd een verleende goedkeuring in te trekken.

4. Bij ministeriële regeling worden regels gesteld met betrekking tot:

- a. de procedure met betrekking tot de goedkeuring van stemmachines;
- b. de nadere voorwaarden waaronder de goedkeuring van stemmachines voor gebruik bij de verkiezingen wordt verleend;
- c. de gronden waarop een verleende goedkeuring kan worden ingetrokken;
- d. de procedure met betrekking tot de intrekking van de goedkeuring.

C.

Na artikel J 14 worden twee artikelen ingevoegd, die luiden:

Artikel J 14a

1. Een stemmachine mag slechts voor twee stemmingen tegelijk worden gebruikt, indien Onze Minister van Binnenlandse Zaken de stemmachine voor dit gebruik heeft goedgekeurd.

2. Artikel J 14, derde en vierde lid, is van overeenkomstige toepassing.

Artikel J 14b

1. De stemmachine is zodanig ingericht, dat de kiezer op één van de navolgende wijzen op de stemmachine een stem op een kandidaat kan uitbrengen:

a. De kiezer kiest direct een kandidaat uit een op de stemmachine getoond overzicht van alle lijsten van kandidaten over wie de stemming moet geschieden;

b. De kiezer kiest eerst een kandidatenlijst uit een op de stemmachine getoond overzicht van alle nummers van de lijsten en, voor zover deze boven de lijst zijn geplaatst, van de aanduidingen van politieke groeperingen. Vervolgens toont de stemmachine de door de kiezer geselecteerde kandidatenlijst, waaruit de kiezer een kandidaat kiest.

2. De stemmachine is voorts voorzien van de mogelijkheid om een blanco stem uit te brengen.

D.

Artikel J 15 komt te luiden:

Artikel J 15

1. Op de bij de stemming te gebruiken stemmachine zijn vermeld de lijsten van de kandidaten over wie de stemming moet geschieden, zoals deze ter kennis van de kiezers worden gebracht.

2. Bij ministeriële regeling worden modellen vastgesteld voor de wijzen waarop de kandidatenlijsten op de stemmachine mogen worden vermeld.

E.

Na artikel J 15 wordt een nieuw artikel ingevoegd, dat luidt:

Artikel J 15a

Een stemmachine mag slechts bij de verkiezingen worden gebruikt, indien de machine niet eerder voor andere doeleinden dan verkiezingen is gebruikt.

F.

Artikel J 16 komt te luiden:

Artikel J 16

De burgemeester draagt er zorg voor dat tijdig voor de stemming de lijsten van de kandidaten over wie de stemming moet geschieden in de stemmachines worden ingevoerd en dat de stemmachines voor de aanvang van de stemming worden opgesteld in de niet voor het publiek bestemde ruimte van de aangewezen stemlokalen.

G.

Artikel J 18 komt te luiden:

Artikel J 18

1. In of bij elk stemlokaal is instructiemateriaal aanwezig ter voorlichting van de kiezer over het gebruik van de stemmachines. Op het instructiemateriaal mogen geen op de stemmachine vermelde aanduidingen van politieke groeperingen of namen van kandidaten zijn aangegeven.

2. Bij elke stemmachine is de gebruiksaanwijzing, bedoeld in artikel J 14, tweede lid, aangebracht.

3. Bij elke stemmachine waarop de kiezer een stem uitbrengt op de wijze bedoeld in artikel J 14b, eerste lid, onder b, wordt goed zichtbaar voor de

31072006

kiezer een overzicht bevestigd van alle lijsten van kandidaten over wie de stemming moet geschieden.

H.

In artikel J 19 wordt 'taken, bedoeld in de artikelen J 21 tot en met J 23' vervangen door: taken, bedoeld in de artikelen J 21 tot en met J 23g.

I.

Artikel J 20 komt te luiden:

Artikel J 20

Op de dag van de stemming gaat het stembureau tijdig voor de aanvang van de stemming na of de stemmachine voor het gebruik gereed is en of er geen stemmen in het geheugen van de stemmachine zijn opgeslagen. De voorzitter draagt er zorg voor dat bij aanvang van de stemming de machine kan worden vrijgegeven.

J.

Na artikel J 20 wordt een artikel toegevoegd, dat luidt:

Artikel J 20a

Indien gebruik wordt gemaakt van een stemmachine die door het stembureau voor elke kiezer wordt vrijgegeven, zijn de artikelen J 21 tot en met J 23 van toepassing.

K.

Artikel J 21 komt te luiden:

Nadat het stembureau de handelingen, bedoeld in artikel J 25, tweede tot en met vierde lid, van de Kieswet of artikel K 11 van de Kieswet en, indien van toepassing, artikel L 17 van de Kieswet heeft verricht, geeft de voorzitter de oproepingskaart of de kiezerpas en, indien van toepassing, het volmachtsbewijs of de volmachtsbewijzen terug aan de kiezer. Na afgifte van de oproepingskaart of kiezerspas en, indien van toepassing, het volmachtsbewijs of de volmachtsbewijzen aan het derde lid van het stembureau, geeft deze de stemmachine vrij voor gebruik door de kiezer.

L.

In artikel J 22 wordt 'nadat hem een volgnummer is overhandigd' vervangen door: nadat de stemmachine voor hem is vrijgegeven.

M.

Na artikel J 23 worden zeven nieuwe artikelen ingevoegd, die luiden:

Artikel J 23a

Indien gebruik wordt gemaakt van een stemmachine waarbij de vrijgave geschiedt door de kiezer met behulp van een stemkaart, zijn de artikelen J 23b tot en met J 23f van toepassing.

Artikel J 23b

1. Nadat het stembureau de handelingen, bedoeld in artikel J 25, tweede tot en met vierde lid, van de Kieswet of artikel K 11 van de Kieswet en, indien van toepassing, artikel L 17 van de Kieswet heeft verricht, overhandigt de voorzitter de stemkaart aan de kiezer.

2. De voorzitter houdt aantekening van het aantal uitgereikte stemkaarten.

Artikel J 23c

De kiezer die na ontvangst van de stemkaart weigert van de stemmachine gebruik te maken of de stemmachine gebruikt zonder zijn stem te hebben vastgelegd, geeft de stemkaart terug aan de voorzitter.

Artikel J 23d

Indien bij het uitbrengen van de stem blijkt dat de stemkaart geen toegang geeft tot de stemmachine of dat de stemkaart anderszins niet functioneert, geeft de kiezer de stemkaart terug aan de voorzitter. Deze verstrekt hem op zijn verzoek een nieuwe stemkaart.

Artikel J 23e

Nadat de kiezer zijn stem heeft bevestigd, neemt de kiezer de stemkaart uit de stemmachine en geeft deze terug aan het derde lid van het stembureau.

Artikel J 23f

1. Indien gebruik wordt gemaakt van een elektronische stembus, neemt de kiezer na de bevestiging van zijn stem de stemkaart uit de stemmachine en steekt deze in de elektronische stembus.

2. Het derde lid van het stembureau ziet erop toe, dat de stemkaart door de kiezer in de stembus wordt gestoken en door de elektronische stembus wordt geaccepteerd.

3. Indien de stemkaart niet door de elektronische stembus wordt geaccepteerd, neemt het derde lid van het stembureau de stemkaart uit de elektronische stembus. Vervolgens verstrekt de voorzitter de kiezer een nieuwe stemkaart.

Artikel J 23g

1. Indien een kiezer na de stem te hebben vastgelegd weigert de stemkaart in de elektronisch stembus te steken, houdt de voorzitter daarvan aantekening.

2. Het derde lid van het stembureau maakt de stemkaart van deze kiezer onbruikbaar.

N.

In artikel J 24 wordt de zinsnede 'wordt het bedieningspaneel van de te vervangen machine door het stembureau geblokkeerd' vervangen door: draagt de voorzitter van het stembureau er zorg voor dat de te vervangen stemmachine wordt geblokkeerd voor het uitbrengen van stemmen.

O.

Artikel J 25 komt te luiden:

Artikel J 25

Nadat de laatste tot de stemming toegelaten kiezer heeft gestemd, draagt de voorzitter er zorg voor dat de stemmachine wordt geblokkeerd voor het uitbrengen van stemmen.

P.

Artikel J 27 wordt gewijzigd als volgt.

31072006

1. In het eerste lid, tweede volzin, wordt 'wordt het bedieningspaneel geblokkeerd' vervangen door: wordt de stemmachine voor het uitbrengen van stemmen geblokkeerd.

2. In het tweede lid wordt 'de sleutel van het bedieningspaneel' vervangen door: de sleutel waarmee de stemmachine voor het uitbrengen van stemmen kan worden vrijgegeven en geblokkeerd.

Q.

In artikel J 28 wordt 'op het beeldscherm, bedoeld in artikel J 14, eerste lid, onder b' vervangen door: op de stemmachine.

R.

Artikel J 29, tweede lid, komt te luiden:

2. Indien een stemmachine wordt gebruikt en de stemopening is geschorst nadat de voorzitter is begonnen de handelingen te verrichten die nodig zijn om op de stemmachine de uitkomsten van de stemming zichtbaar te maken, wordt de stemmachine geblokkeerd voor het raadplegen van het geheugen. De hiervoor te gebruiken sleutel wordt in een te verzegelen enveloppe gedaan.

S.

Aan artikel N 2 wordt een nieuw onderdeel toegevoegd, dat luidt:

d. het aantal stemkaarten dat ingevolge artikel J 23b, eerste lid, aan de kiezers is uitgereikt.

T.

Na artikel N 3 wordt een nieuw artikel toegevoegd, dat luidt:

Artikel N 3a

1. Indien gebruik wordt gemaakt van een elektronische stembus, wordt deze onmiddellijk na de in artikel N 2 voorgeschreven verzegelingen geopend.

2. De stemkaarten worden geteld en hun aantal wordt vergeleken met het aantal kiezers dat aan de stemming heeft deelgenomen.

U.

Artikel N 4 wordt gewijzigd als volgt:

1. Het eerste lid komt te luiden:

1. Onmiddellijk na de in artikel N 3 en, indien van toepassing, de in artikel N 3a voorgeschreven handelingen, verricht de voorzitter de handelingen die nodig zijn om op de stemmachine de uitkomsten van de stemming zichtbaar te maken en een afdruk van deze uitkomsten te verkrijgen.

2. Het zesde lid komt te luiden:

6. Het geheugen van de stemmachine waarop de stemmen zijn vastgelegd wordt daarop in een pak gedaan.

V.

Artikel N 5, eerste lid, laatste volzin, komt te luiden:

De in artikel N 4, eerste lid, bedoelde afdruk wordt aan het proces-verbaal gehecht en maakt daarvan onderdeel uit.

W.

Artikel N 6 wordt als volgt gewijzigd:

1. Voor het bepaalde in artikel N 6 wordt het cijfer 1 geplaatst.

2. In het eerste lid wordt de zinsnede 'de verzegelde pakken, bedoeld in artikel N 3, en de verzegelde enveloppen, bedoeld in artikel N 4, zesde

lid, en N 5, eerste lid, vervangen door: de verzegelde pakken, bedoeld in artikel N 3 en het pak, bedoeld in artikel N 4, zesde lid.

3. Toegevoegd wordt een tweede lid, dat luidt:

2. Nadat het centraal stembureau de uitslag van de verkiezingen heeft vastgesteld, worden de stemmen gewist van het geheugen van de stemmachine waarop de stemmen zijn vastgelegd.

X.

Artikel N 7 komt te vervallen.

ARTIKEL II

Dit besluit treedt in werking op een bij koninklijk besluit te bepalen tijdstip.

Lasten en bevelen dat dit besluit met de daarbij horende nota van toelichting in het Staatsblad zal worden geplaatst.

DE STAATSSCRETARIS VAN BINNENLANDSE ZAKEN,

31072000

Nota van toelichting.

1. Inleiding

De onderhavige wijziging van het Kiesbesluit strekt er in de eerste plaats toe om zogenoemd elektronisch gefaseerd stemmen toe te staan voor gebruik bij de verkiezingen. Wat onder deze methode wordt verstaan wordt hieronder nader uitgelegd. In verband met de introductie van elektronisch gefaseerd stemmen zijn enkele bepalingen in het Kiesbesluit die betrekking hadden op stembalies met stempaneel zoals die nu gebruikt worden ruimer geformuleerd, zodat zowel de stembalies met stempaneel, als de stembalies waarmee gefaseerd wordt gestemd onder de reikwijdte van deze bepalingen vallen.

Een andere belangrijke wijziging betreft het mogelijk maken dat een stembalie voor twee stemmingen tegelijk wordt gebruikt. Op grond van het oude artikel J 10 van het Kiesbesluit was dit niet mogelijk.

Voorts worden in het nieuwe artikel J 14 van het Kiesbesluit niet langer expliciet de vereisten vermeld waaraan stembalies ten minste dienen te voldoen. In dit artikel is een delegatiebepaling opgenomen om deze vereisten bij ministeriële regeling vast te stellen.

Ten slotte is de procedure met volgnummers om te voorkomen dat de kiezer meer dan één stem uitbrengt gewijzigd en is een aantal nieuwe bepalingen opgenomen met betrekking tot de procedure bij het elektronisch stemmen met behulp van een zogenaamde stemkaart.

Overwogen is nog of de belangrijkste regels voor stemmen met behulp van stembalies voortaan in de Kieswet in plaats van in het Kiesbesluit opgenomen moeten worden, met name gezien het feit dat het stemmen met stembalies op steeds grotere schaal plaatsvindt. Ik acht daarvoor de tijd echter nog niet rijp, aangezien de ontwikkeling van technieken van elektronisch stemmen nog volop in beweging is. Dit vergt een flexibeler regelgevingsinstrument dan wetgeving.

De introductie van elektronisch gefaseerd stemmen en het toestaan van het gebruik van stembalies voor twee stemmingen tegelijk worden toegelicht in paragraaf 2 respectievelijk paragraaf 3. De overige wijzigingen worden nader toegelicht in de artikelsgewijze toelichting.

2. Elektronisch gefaseerd stemmen

Bij brief van 20 maart 1996 heb ik de Tweede Kamer op de hoogte gesteld van mijn voornemen om het Kiesbesluit in die zin te wijzigen dat voortaan bij de verkiezingen ook gestemd kan worden volgens de methode van elektronisch gefaseerd stemmen (Kamerstukken II, vergaderjaar 1995/96, 24 244, nr. 3).

Onder elektronisch gefaseerd stemmen wordt verstaan een methode van stemmen waarbij de kiezer in twee fasen een stem uitbrengt. De kiezer krijgt hierbij op de stembalie eerst een overzicht van de namen van alle aan de desbetreffende verkiezing deelnemende partijen. Na een keuze gemaakt te hebben voor een politieke partij, krijgt de kiezer vervolgens op de stembalie de kandidatenlijst te zien van de gekozen partij. Het stemmen vindt derhalve in twee fasen plaats. Vanzelfsprekend heeft de kiezer ook bij deze methode de mogelijkheid om een blanco stem uit te brengen. Belangrijk onderscheid met de momenteel in gebruik zijnde stembalies met stempaneel is, dat de kiezer op stembalies waarmee gefaseerd wordt gestemd geen totaaloverzicht heeft van de kandidatenlijsten van alle aan de verkiezing deelnemende partijen.

Een belangrijk voordeel van de methode van elektronisch gefaseerd stemmen is dat het aantal aan de verkiezing deelnemende partijen niet tot

capaciteitsproblemen met de stemmachine leidt, omdat de kiezer op de stemmachine geen totaaloverzicht van alle kandidatenlijsten krijgt te zien.

De hier beschreven stemmachines die het mogelijk maken om gefaseerd te stemmen zal ik verder aanduiden als gefaseerde stemmachine. Onder stemmachine versta ik ook de gefaseerde stemmachine.

De Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) en de Nederlandse Vereniging voor Burgerzaken (NVVB) hebben voorafgaande aan de Tweede-Kamerverkiezingen 1994 er bij de toenmalige Staatssecretaris van Binnenlandse Zaken op aangedrongen om een onderzoek te verrichten naar de voor- en nadelen van elektronisch gefaseerd stemmen. Voornaamste reden voor hun verzoek was de capaciteit van het stempaneel van de in gebruik zijnde stemmachines. Bij de Tweede-Kamerverkiezingen bleek dat het stempaneel van het oude in 1979 goedgekeurde type elektronische stemmachine ES2 met 25 kolommen niet meer groot genoeg was om alle 26 kandidatenlijsten op te vermelden. De toenmalige Staatssecretaris van Binnenlandse Zaken heeft toen voor eenmalig gebruik toegestaan dat er twee stemmachines aan elkaar gekoppeld werden, zodat een voldoende groot stempaneel ontstond.

Naar aanleiding van het verzoek van de VNG en de NVVB heeft de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken in augustus 1994 de Kiesraad verzocht om een onderzoek in te stellen naar de voor- en nadelen van elektronisch gefaseerd stemmen. Uit een daartoe ingesteld onderzoek van de Kiesraad komt naar voren dat de kiezer over het algemeen goed met de methode van elektronisch gefaseerd stemmen kan omgaan en dat er geen specifieke nadelen aan deze methode van stemmen zijn verbonden. Belangrijk onderdeel van dit onderzoek was een proef met gefaseerde stemmachines in een tweetal gemeenten bij de provinciale-statenverkiezingen van maart 1995. Op basis van dat onderzoek heeft de Kiesraad vervolgens een positief advies aan mij uitgebracht over deze methode van stemmen. Ook de VNG heeft zich vervolgens op basis van dit onderzoek positief opgesteld over de methode van elektronisch gefaseerd stemmen.

Gezien de resultaten van het onderzoek van de Kiesraad, ben ik eveneens van oordeel dat de methode van elektronisch gefaseerd stemmen dient te worden toegestaan, zonder hierbij overigens een uitspraak te doen over een specifieke uitvoeringsvorm. Zoals hieronder nog aan de orde zal komen, zullen in de nieuw vast te stellen Regeling goedkeuring stemmachines criteria worden opgenomen, waaraan stemmachines en dus ook gefaseerde stemmachines dienen te voldoen. Bij een keuring door een keuringsinstelling zal bezien moeten worden of een ter keuring aangeboden gefaseerde stemmachine aan deze voorwaarden voldoet en derhalve goedgekeurd kan worden voor het gebruik bij de verkiezingen.

3. Gebruik van stemmachines voor twee stemmingen tegelijk

In het nieuwe artikel J 14 a wordt de mogelijkheid geopend dat de stemmachines door de minister van Binnenlandse Zaken worden goedgekeurd om voor twee stemmingen tegelijk te worden gebruikt. Uit het huidige artikel J 10 kan worden afgeleid dat de stemmachine momenteel slechts voor één stemming tegelijk kan worden gebruikt. Bij een combinatie van stemmingen valt in de eerste plaats te denken aan de combinatie van een ingevolge de Kieswet te houden stemming en een andere door de gemeenteraad uitgeschreven stemming, zoals een deelgemeenteraadsverkiezing of een referendum. Een combinatie van deze stemmingen in één stemlokaal is op grond van artikel J 6 van de Kieswet toegestaan. In de artikelen J 10 tot en met J 12 van het Kiesbesluit worden nadere regels gesteld voor een dergelijke combinatie van stemmingen. In het nieuwe derde lid van artikel J 10 wordt nu bepaald dat de stemmachine ook voor de andere stemming kan worden gebruikt, mits de minister van Binnenlandse Zaken dit gebruik heeft goedgekeurd.

Naast gebruik van de stemmachine voor een combinatie van een ingevolge de Kieswet te houden stemming en een door de gemeenteraad uitgeschreven

1
0
0
2
0
0
0

stemming, kan gedacht worden aan gebruik voor een combinatie van twee in de Kieswet geregelde stemmingen. Dit zal zich op 3 maart 1999 in een groot aantal gemeenten in Brabant voordoen in de vorm van een combinatie van een provinciale-statenverkiezing met een gemeenteraadsverkiezing. In verband met een gemeentelijke herindeling per 1 januari 1997, worden de reguliere gemeenteraadsverkiezingen van maart 1998 in deze gemeenten verschoven naar maart 1999.

Overigens zal in de huidige situatie slechts op grond van een bijzondere wet sprake kunnen zijn van het samenvallen van twee in de Kieswet geregelde stemmingen. Uit de Kieswet zelf vloeit immers voort dat hierin geregelde stemmingen nimmer gelijktijdig plaatsvinden.

In zijn advies over de methode van elektronisch gefaseerd stemmen noemt de Kiesraad als belangrijk voordeel van de methode van elektronisch gefaseerd stemmen dat er uitvoeringsvormen gehanteerd kunnen worden die voor twee stemmingen tegelijk gebruikt kunnen worden. Bij de individuele keuring van een bepaalde uitvoeringsvorm van elektronisch gefaseerd stemmen zal nader onderzocht moeten worden of het gebruik voor twee stemmingen tegelijk aanvaardbaar is.

Ook ten aanzien van de reeds op de markt zijnde stemmachines met stempaneel acht ik het echter goed mogelijk dat deze bijvoorbeeld voor een combinatie van een gemeenteraadsverkiezing of statenverkiezing en een referendum worden gebruikt. Bij het ontwerpen van het nieuwste type stemmachines ES3 is door de stemmachinefabrikanten al rekening gehouden met het gebruik voor twee stemmingen. Vanzelfsprekend zullen ook deze stemmachines wel dit punt gekeurd moeten worden.

Dat de groep kiezers bij de twee stemmingen niet hetzelfde is, behoeft zowel bij uitvoeringsvormen van elektronisch gefaseerd stemmen als bij de op de markt zijnde stemmachines ES3 geen problemen op te leveren. Er kunnen volgens informatie van TNO zodanige technische voorzieningen getroffen worden, dat de stemmachine bij de ene groep kiezers voor beide stemmingen wordt vrijgegeven en bij de andere groep kiezers slechts voor één stemming.

Uit het nieuwe artikel J 14 a, tweede lid, jo. artikel J 14, derde lid, volgt dat de minister van Binnenlandse Zaken voorwaarden kan verbinden aan het gebruik voor twee stemmingen tegelijk. Per type stemmachine zal bezien moeten worden of het stellen van voorwaarden aangewezen is.

De vereisten waaraan stemmachines moeten voldoen om voor twee stemmingen tegelijk te worden gebruikt, worden vastgelegd in de nieuwe Regeling goedkeuring stemmachines. In het tweede lid van het nieuwe artikel J 14a jo. het vierde lid van artikel J 14 is hiertoe een delegatiebepaling opgenomen.

4. Artikelgewijze toelichting.

Onderdeel A.

Voor een toelichting op het gebruik van een stemmachine voor twee stemmingen tegelijk, zie paragraaf 3.

Onderdeel B.

Artikel J 14 heeft betrekking op de goedkeuring van stemmachines. Nieuw ten opzichte van het oude artikel J 14 is in de eerste plaats dat er in het artikel geen vereisten meer zijn opgenomen waaraan de stemmachines minimaal moeten voldoen. Het stellen van eisen voor stemmachines wordt in het nieuwe artikel J 14 gedelegeerd aan de minister van Binnenlandse Zaken. Alleen artikel J 14b van het Kiesbesluit bevat nog een expliciet (keurings-) vereiste voor stemmachines, namelijk de toegestane wijzen waarop de kiezer op de stemmachine een stem moet kunnen uitbrengen.

Uit het tweede lid van artikel J 14 in samenhang met het nieuwe artikel J 18, tweede lid, volgt dat de gebruiksaanwijzing niet meer apart gekeurd behoeft te worden, zoals voorheen het geval was, maar dat de beoordeling

hiervan een onderdeel vormt van de keuring van de stemmachine. Indien er geen goede gebruiksaanwijzing voor de kiezer is, wordt de stemmachine niet goedgekeurd.

Nieuw ten opzichte van het oude artikel J 14 is voorts dat in het nieuwe artikel uitdrukkelijk wordt bepaald dat de minister aan de goedkeuring voorwaarden kan verbinden en de goedkeuring kan intrekken. De bevoegdheid tot intrekking en de wijze waarop dat moet gebeuren is al opgenomen in de huidige Regeling goedkeuring stemmachines. Deze procedure zal in de nieuwe regeling terugkeren.

In het nieuwe artikel J 14 komt het rijkskeurmerk niet meer terug. Het model rijkskeurmerk (model J 33-1) zal in het verlengde hiervan eveneens komen te vervallen. Het gebruik van het merk acht ik niet langer nodig. Aangezien op grond van de Regeling goedkeuring stemmachines de goedkeuring wordt bekendgemaakt in de Staatscourant, heeft een gemeente die tot de aanschaf van stemmachines wil overgaan, de mogelijkheid tot controle of de stemmachine door de minister van Binnenlandse Zaken is goedgekeurd voor het gebruik bij de verkiezingen. De bekendmaking in de Staatscourant zal in de nieuwe Regeling goedkeuring stemmachine gehandhaafd blijven.

De delegatiebepaling in het vierde lid is met het oog op de nadere voorwaarden voor stemmachines, het regelen van de herkeuring van de stemmachine en de intrekking van de goedkeuring ruimer geformuleerd dan in het oude artikel J 14, tweede lid. Zoals hiervoor al ter sprake kwam zal de huidige Regeling goedkeuring stemmachines worden ingetrokken en worden vervangen door een nieuwe Regeling goedkeuring stemmachines.

Naast het feit dat er in de nieuwe Regeling goedkeuring stemmachines voorwaarden voor stemmachines opgenomen zullen worden, komt in de nieuwe regeling de verplichte advisering door de Kiesraad te vervallen. Het staat de minister van Binnenlandse Zaken vanzelfsprekend wel vrij om de Kiesraad op grond van artikel A 2 van de Kieswet advies te vragen over bijvoorbeeld de gebruikersvriendelijkheid van de stemmachine. Het vervallen van de verplichte advisering van de Kiesraad over stemmachines ligt in de lijn van de afschaffing van adviesverplichtingen op andere terreinen. Tevens is de afschaffing in overeenstemming met de ontwerp-Aanwijzingen inzake adviescolleges.

De technische betrouwbaarheid zal door een keuringsinstelling getest moeten worden. Ingevolge de nieuwe Regeling goedkeuring stemmachines kunnen ook andere keuringsinstellingen dan TNO toegelaten worden om stemmachines te keuren. De minister van Binnenlandse Zaken kan dergelijke instellingen aanwijzen als keuringsinstellingen indien aan in de regeling opgenomen voorwaarden wordt voldaan.

Onderdeel C.

Voor een toelichting op het nieuwe artikel J 14a met betrekking tot het gebruik van een stemmachine voor twee stemmen tegelijk, zie paragraaf 3.

In het nieuwe artikel J 14b, onderdeel b, wordt uitdrukkelijk de methode van elektronisch gefaseerd stemmen toegestaan voor het gebruik bij de verkiezingen. Voor een toelichting op deze methode, verwijs ik naar paragraaf 2.

Onderdeel D.

Het nieuwe artikel J 15 houdt rekening met de mogelijkheid dat bij stemmachines niet alleen van stempanelen gebruik wordt gemaakt, maar ook bijvoorbeeld van beeldschermen waarop de kandidatenlijsten vermeld worden. In het modellenbesluit zal een model voor elektronisch gefaseerd stemmen worden toegevoegd.

Onderdeel E.

NB. De toelichting op dit artikel wordt in overleg met TNO nog nader ingevuld en enkele dagen voor de vergadering van de Kiesraad van 27 november 1996 aan de Kiesraad toegezonden.

Onderdeel F.

In plaats van 'programmering van de stemmachines' wordt in het nieuwe artikel J 16 thans meer specifiek gesproken over 'de invoering van de kandidatenlijsten in de stemmachine', aangezien dit de handeling is waarop wordt gedoeld.

Onderdeel G.

Voor wat betreft de aanpassing van het tweede lid van artikel J 18, zie de toelichting bij onderdeel B.

Op grond van het derde lid van artikel J 18 dient bij elke stemmachine waarop gefaseerd wordt gestemd een totaaloverzicht van alle kandidatenlijsten te worden opgehangen. Zoals in paragraaf 2 aan de orde is gekomen, heeft de kiezer op de gefaseerde stemmachine zelf geen totaaloverzicht van alle kandidatenlijsten. Aangezien het merendeel van de kiezers zal weten tot welke politieke partij de kandidaat behoort waarop hij wil stemmen, behoeft dit geen bezwaar op te leveren. Met name voor de kiezer die niet weet tot welke politieke partij de kandidaat waarop hij wil gaan stemmen behoort, kan een totaaloverzicht naast de stemmachine echter uitkomst bieden. Net als op het stembiljet en op het stempaneel, kan de kiezer dan alle kandidatenlijsten doorlopen. Overigens kan de kiezer bij elke stemmachine, dus ook bij een gefaseerde stemmachine, steeds zijn keuze herstellen, totdat hij zijn stem heeft bevestigd. Deze mogelijkheid om de stem te herstellen zal in de nieuwe Regeling goedkeuring stemmachine als vereiste voor stemmachines terugkomen.

Onderdeel H.

Dit betreft een technische aanpassing in verband met de uitbreiding van paragraaf 3 van hoofdstuk J van het Kiesbesluit met de artikelen J 23a tot en met J 23f inzake het stemmen met behulp van een stemkaart.

Onderdeel I.

De inhoud van het nieuwe artikel J 20 is bijna gelijk aan de inhoud van het oude artikel J 20. Aanpassing was in de eerste plaats nodig in verband met het toestaan van elektronisch gefaseerd stemmen. In de tweede plaats is het vereiste dat gebruik wordt gemaakt van een in een afsluitbare ruimte geplaatst beeldscherm waarop het aantal stemmen kan worden aangegeven, niet meer nodig. Er zijn andere technisch veilige oplossingen om te voorkomen dat voordat de stemming is beëindigd kennis wordt genomen van de uitgebrachte stemmen. Daarvan wordt ook nu reeds, in overeenstemming met de bedoeling van het huidige artikel J 14, eerste lid, onder b, artikel J 20 en artikel N 4, eerste lid, in de praktijk gebruik gemaakt. Ten slotte is tot uitdrukking gebracht dat de stemmachine op de dag van de stemming voor de aanvang van de stemming (nogmaals) gecontroleerd dient te worden en bekeken moet worden of het stemgeheugen leeg is. Het is niet voldoende om deze controle te doen plaatsvinden op bijvoorbeeld de dag vóór de stemming.

Onderdeel J.

Er is voor gekozen om ook bij de onderhavige wijziging van het Kiesbesluit waarbij de mogelijkheid wordt geopend dat nieuwe stemtechnieken worden gebruikt, vast te houden aan een beschrijving van de procedures die in het stembureau gevolgd moeten worden, zoals in de Kieswet de procedures zijn omschreven die moeten worden gevolgd indien gebruik wordt gemaakt van stembiljetten. Om in het Kiesbesluit een duidelijk onderscheid te maken in procedures die gevolgd moeten worden bij het vrijgeven van de stemmachine

door het stembureau en het vrijgeven van de stemmachine door de kiezer met behulp van een stemkaart, zijn de artikelen J 20a en J 23a tot en met f toegevoegd. Het onderscheid tussen een stemmachine die wordt vrijgegeven door het stembureau en een stemmachine die wordt vrijgegeven door de kiezer met behulp van een stemkaart is, anders dan mogelijk wordt gedacht, overigens niet hetzelfde als het onderscheid tussen een stemmachine met stempaneel en een gefaseerde stemmachine. Bij beide methoden van stemmen kan gebruik gemaakt worden van òf stemkaarten, òf vrijgave door het stembureau. Bij de momenteel al in gebruik zijnde stemmachines met stempaneel wordt geen gebruik gemaakt van stemkaarten, maar geeft het derde lid van het stembureau de stemmachine voor elke kiezer vrij. Aangezien het, gezien de ervaringen in België hiermee, denkbaar is dat in Nederland stemmachines ter keuring worden aangeboden waarbij gebruik wordt gemaakt van stemkaarten, is hiervoor alvast een procedure in het Kiesbesluit opgenomen. Ik zie namelijk geen bezwaren tegen het gebruik van stemkaarten voor de vrijgave van de stemmachine of vastlegging van de stem, mits uiteraard bij de keuring blijkt dat de stemkaarten voldoende betrouwbaar zijn. Voorts zal de stemmachine zodanig ingericht moeten zijn, dat de stemmachine signaleert indien een stemkaart niet betrouwbaar is. Aan de kiezer kan dan een nieuwe stemkaart worden uitgereikt.

Onderdeel K.

Ter controle dat de kiezer niet meer dan één stem uitbrengt werd in het oude artikel J 21 het gebruik van volgnummers voorgeschreven. Door het gebruik van volgnummers kon steeds gevolgd worden of het aantal op de stemmachine uitgebrachte stemmen in overeenstemming was met het aantal kiezers dat een stem heeft uitgebracht. Het is echter in de praktijk gebleken dat het gebruik van deze nummers bij zowel het stembureau als de kiezers als overbodig wordt ervaren. De kiezer krijgt een volgnummertje van het ene stembureau lid, terwijl een andere het weer inneemt. Bij een deel van de kiezers stuitte het gebruik van volgnummers zelfs op bezwaren, omdat bij hen (ten onrechte) de indruk werd gewekt dat door het gebruik van volgnummers achterhaald kon worden op welke kandidaat zij gestemd hadden, omdat deze volgorde ook in de stemmachine te achterhalen zou zijn. Alhoewel dit laatste absoluut niet het geval is, is in het nieuwe artikel J 21 het gebruik van vervolgnnummers vervangen door een procedure met de oproepingskaart of de kiezerspas en, indien van toepassing, één of twee volmachtbewijzen. Na de identificatie van de kiezer door de voorzitter van het stembureau, geeft de voorzitter ingevolge het nieuwe artikel J 21 de oproepingskaart of de kiezerspas en volmachtbewijzen terug aan de kiezer, die deze kaart vervolgens weer afgeeft aan het derde lid van het stembureau. Het derde lid van het stembureau geeft daarna de stemmachine vrij voor gebruik door de kiezer. Indien de kiezer naast zijn eigen stem één of twee volmachtstemmen wil uitbrengen, wordt de stemmachine twee- of driemaal voor hem vrijgegeven. In het najaar van 1996 is in de gemeente Vleuten-De Meern bij een referendum de procedure met de oproepingskaarten al beproefd. Volgens informatie van de betreffende gemeente zijn de reacties vanuit de stembureaus over het algemeen zeer positief te noemen.

Onderdeel L.

De wijziging van artikel J 22 betreft een aanpassing aan de procedure van het nieuwe artikel J 21.

Onderdeel M.

De nieuwe artikelen J 23a tot en met J 23f beschrijven de procedures die in acht genomen moeten worden indien de stemmachine wordt vrijgegeven door een stemkaart. Een dergelijke stemkaart kan alleen dienen om toegang te krijgen tot de stemmachine, maar ook kan de stemkaart gebruikt worden om de stem op vast te leggen. Indien de stemkaart ook wordt gebruikt om de stem op vast te leggen, dan zal gebruik gemaakt worden van een elektronische stembus om de stemkaarten

31070006

te lezen en in het geheugen daarvan op te slaan. De kiezer zal dan eerst op de stemmachine zijn stem bevestigen, vervolgens de stemkaart uit de stemmachine nemen en deze in de elektronische stembus steken. Op het moment dat de stemkaart in de elektronische stembus wordt gestoken, leest de stembus de stem van de stemkaart en slaat deze op in het geheugen van de elektronische stembus. Deze elektronische stembus maakt onderdeel uit van de stemmachine. Zowel in de situatie dat gebruik wordt gemaakt van een elektronisch stembus als in de situatie dat dit niet het geval is, zullen de stemmen dus in het interne geheugen van de stemmachine (elektronisch stembus) worden opgeslagen.

Onderdeel N, O, P, Q, R en S.

De artikelen J 24, J 25, J 27, J 28 en J 29, tweede lid, zijn aangepast aan het feit dat bij de verkiezingen ook gefaseerde stemmachines gebruikt kunnen worden. De wijziging van artikel N 2 betreft een aanpassing aan het gebruik van stemkaarten.

Onderdeel T

Voor de situatie dat gebruik wordt gemaakt van een elektronische stembus, is in het nieuwe artikel N 3a een regeling opgenomen met betrekking tot de opening van deze bus en de telling van de stemkaarten. De mogelijkheid bestaat om bijvoorbeeld na afloop van de stemopneming de uitgebrachte stemmen opnieuw te tellen door de stemkaarten nogmaals in de elektronische stembus te steken. Aan deze mogelijkheid bestaat echter gezien de strenge keuringscriteria voor stemmachines geen behoefte, zodat in het Kiesbesluit geen procedure is opgenomen voor de bewaring van de stemkaarten. Voorwaarde voor de goedkeuring van stemmachines is namelijk dat de stem op ten minste twee plaatsen in het geheugen van de stemmachine (elektronische stembus) wordt opgeslagen. Dit betekent dat als één functie van de stemmachine niet goed functioneert, de stem in ieder geval nog op een andere plaats ligt vastgelegd. Dit houdt in dat de stemmenaantallen ook bij storing van één component van de stemmachine opgeslagen blijven. Het is derhalve niet nodig om de stemkaarten voor een eventuele keuring te bewaren, omdat er van uit mag worden gegaan dat de stemmenaantallen uit de stemmachine af te leiden zijn.

Onderdeel U, V, W en Y.

De wijzigingen in het eerste lid van artikel N 4 zijn noodzakelijk als gevolg van het toestaan van elektronisch gefaseerd stemmen en de mogelijkheid dat gestemd wordt met stemkaarten. Er is zoals al eerder is opgemerkt, geen behoefte meer aan een aparte ruimte waarin zich een beeldscherm bevindt, waarop het oude artikel N 4, eerste en zesde lid, doelt.

De wijziging van artikel N 4, zesde lid, artikel N 5, eerste lid, en artikel N 6 en het vervallen van artikel N 7 betreft een aanpassing om de praktijk tegemoet te komen. Meest praktisch is dat de afdruk van de stemmachine met de stemmentotalen aan het proces-verbaal van de stemming wordt geniet en daarvan onderdeel uitmaakt. Het is immers nodeloos veel werk om de gegevens die reeds schriftelijk voorhanden zijn, in het proces-verbaal over te nemen.

Ten aanzien van het stemgeheugen van de stemmachine volgt uit de nieuwe artikelen N 4, zesde lid, en N 6, eerste lid, dat deze na de stemopneming in een pak wordt gedaan, dat vervolgens naar de burgemeester of een door deze aan te wijzen ambtenaar wordt overgebracht. Dit overbrengen van de stemgeheugens naar de burgemeester is overeenkomstig de praktijk. Aldaar zullen de stemgeheugens van alle in de gemeente gebruikte stemmachines worden ingelezen en zullen de stemmentotalen worden samengevoegd.

Na de vaststelling van de uitslag van de verkiezingen kan de gemeente ingevolge het tweede lid van artikel N 6 de stemmen van de stemgeheugens van de stemmachines wissen. Het is niet nodig met wissen te wachten totdat over de toelating van de gekozenen onherroepelijk is beslist. Gezien de strenge keuring van de stemmachines mag er namelijk van uit worden gegaan dat de stemmachine geen fouten maakt bij het tellen en afdrukken van de stemmen. Er kan derhalve van uit worden gegaan dat de afdruk van de stemmachine met de stemmenaantallen overeenstemt met de op de stemmachine uitgebrachte stemmen, zodat er achteraf geen behoefte tot controle van de stemmentotalen bestaat.

DE STAATSSCRETARIS VAN BINNENLANDSE ZAKEN,

31072006

KIESRAAD

Aan

De Staatssecretaris van Binnenlandse Zaken
mr. J. Kohnstamm
postbus 20011
2500 EA Den Haag

0
Bijlagen

Uw kenmerk

KR96/113
Ons kenmerk

20 december 1996
Datum

mw. mr. E.B. Pronk
Inlichtingen bij

(070)3026266
Doorkiesnummer

Adviesaanvraag wijziging
Kiesbesluit inzake stemmen door
middel van elektronische
stemmachines

Geachte heer Kohnstamm,

1. Inleiding

Bij brief van 22 november 1996, nr. CWI96/U1305, legde u aan de Kiesraad een ontwerp-besluit voor tot wijziging van de bepalingen van het Kiesbesluit inzake het stemmen door middel van elektronische stemmachines. Het ontwerp-besluit strekt er in de eerste plaats toe uitvoering te geven aan uw op 20 maart 1996 aan de Tweede Kamer medegedeelde voornemen de methode van elektronisch gefaseerd stemmen wettelijk mogelijk te maken. Daarnaast betreft het ontwerp-besluit nog enkele andere, deels daarmee samenhangende, onderwerpen, te weten:

- het elektronisch stemmen met behulp van een stemkaart en een "elektronische stembus";
- het verbod van gebruik van een stemmachine voor andere doeleinden dan verkiezingen;
- het gebruik van de stemmachine voor twee stemmingen tegelijk;
- regeling van de vereisten waaraan stemmachines moeten voldoen bij ministeriële regeling en aanpassing van de goedkeuringsprocedure;
- wijziging van de procedure voor het vrijgeven van de stemmachine;
- enkele kleine aanpassingen aan de praktijk.

De Kiesraad zal in zijn hierna volgend advies aan deze onderwerpen achtereenvolgens aandacht schenken. Daaraan voorafgaan enkele algemene opmerkingen over het naast elkaar in gebruik zijn van verschillende typen stemmachine. Het advies eindigt met enkele aantekeningen bij de tekst van het ontwerp-besluit.

2. Ontwikkeling van verschillende soorten stemmachines

Tot nu toe gaat het Kiesbesluit feitelijk uit van één uitvoeringsvorm voor elektronische stemmachines. Weliswaar kunnen door verschillende fabrikanten geproduceerde machines onderling wel bepaalde verschillen vertonen, maar de regeling van het Kiesbesluit brengt mee dat de uitvoering in hoofdzaak toch dezelfde moet zijn. Deze uniformiteit wordt nu voor de eerste maal doorbroken. Het ontwerp-besluit gaat uit van een (beperkte) differentiatie in uitvoeringsvormen.

Op zichzelf is dit geen verrassende ontwikkeling. Anders dan in België is er in Nederland niet voor gekozen om bij gebruik van stemmachines één type machine centraal voor te schrijven. De Kieswet schrijft alleen voor dat een door de Minister van Binnenlandse Zaken goedgekeurde techniek moet worden gebezigd die aan enkele algemene in de wet genoemde vereisten moet voldoen. Bij de in het Kiesbesluit gestelde nadere regels voor het gebruik van stemmachines wordt vervolgens wel uitgegaan van concrete uitvoeringsvormen voor stemmachines.

De Kiesraad heeft in het verleden al eens de wens uitgesproken dat de regeling van de stemmachines in het Kiesbesluit zodanig zou zijn dat daaruit geen beperking tot specifieke uitvoeringsvormen zou voortvloeien. Zo ver gaat het voorliggende ontwerp-besluit niet. Bij de geldende bepalingen van de Kieswet zou dat ook niet goed mogelijk zijn. In de Kieswet wordt de gang van zaken bij het stemmen met stembiljetten minutieus beschreven. In aansluiting daarop verlangt artikel J 34 van de Kieswet dat de gang van zaken bij het stemmen anders dan door middel van stembiljetten zoveel mogelijk op overeenkomstige wijze wordt geregeld. Er valt dan niet aan te ontkomen om in het Kiesbesluit toch van bepaalde uitvoeringsvormen uit te gaan. Anders gezegd: de wijze waarop in het Kiesbesluit procedures beschreven worden, maakt het onvermijdelijk dat daarmee bepaalde uitvoeringsvormen uitdrukkelijk mogelijk worden en andere juist onmogelijk. Bij verdere technische ontwikkelingen zal wellicht opnieuw aanpassing van het Kiesbesluit noodzakelijk zijn.

In het licht van het bovenstaande stemt de Kiesraad in met de in het ontwerp-besluit mogelijk gemaakte differentiatie in uitvoeringsvormen. De Kiesraad wil er echter op wijzen dat een zekere beperking in mogelijke uitvoeringsvormen van stemmachines toch wel wenselijk is. De Raad zou het geen goede ontwikkeling vinden als er een te grote variatie ontstaat van bij de Nederlandse verkiezingen in gebruik zijnde stemmachines. De Kiesraad acht het dan ook wenselijk dat bij het ministeriële beleid inzake de goedkeuring van stemmachines enerzijds ruimte geboden wordt voor nieuwe typen machines die een verbetering van het stemproces betekenen, maar anderzijds terughoudend wordt gereageerd op de ontwikkeling van varianten die wel anders zijn maar niet beter. De bij ministeriële regeling vast te stellen goedkeuringseisen zullen hiervoor de mogelijkheid moeten bieden.

3. Mogelijk maken van gefaseerd stemmen

Op 22 november 1995 heeft de Kiesraad geadviseerd de bestaande beletsels in de regelgeving voor het elektronisch gefaseerd stemmen weg te nemen. Dat met het voorliggende ontwerp-besluit dit advies in de Kieswetgeving wordt geïmplementeerd, heeft dan ook de instemming van de Kiesraad. Wijziging van de Kieswet zelf is hiertoe niet nodig, aangezien sinds de herziening van de

310720000

Kieswet in 1989 daarin geen bepalingen meer voorkomen die specifiek op bepaalde uitvoeringsvormen van stemmachines zijn gericht.

In het Kiesbesluit is dat wel het geval. Dit maakt het noodzakelijk om een aantal bepalingen van het Kiesbesluit hetzij ruimer te formuleren, hetzij van alternatieve redacties te voorzien. De Kiesraad is van oordeel dat dit bij de herformulering van de bepalingen in het ontwerp-besluit in het algemeen op een goede wijze is gebeurd.

4. Het elektronisch stemmen met behulp van een stemkaart en een "elektronische stembus"

Het ontwerp-besluit biedt tevens als nieuwe mogelijkheid om bij het elektronisch stemmen gebruik te maken van een zogenaamde elektronische stembus. In de toelichting op onderdeel M van het ontwerp-besluit wordt omschreven wat hieronder wordt verstaan. De kiezer stemt door een door het stembureau uitgereikte magneetkaart in de stemmachine te steken en deze kaart, na een keuze gemaakt te hebben, in een bij de tafel van het stembureau geplaatste stembus te deponeren. Bij deze laatste handeling leest de stembus de gegevens van de magneetkaart en wordt de uitgebrachte stem in een geheugen opgeslagen.

Een elektronische stembus kan gebruikt worden in combinatie met een systeem van gefaseerd stemmen. In België is dat het geval. Het is echter een voorziening die niet onlosmakelijk aan het gefaseerd stemmen verbonden is. Een systeem van gefaseerd stemmen kan ook zo zijn ingericht dat de kiezer bij het gebruik van de stemmachine om zijn keuze te bepalen tegelijkertijd zijn stem in het geheugen van de machine vastlegt. Op deze wijze werken de bestaande ongefaseerde stemmachines. Andersom is het ook denkbaar om bij het stemmen in één fase gebruik te maken van een elektronische stembus. In het ontwerp-besluit wordt geen van deze mogelijkheden uitgesloten. De elektronische stembus wordt daarin als een op zichzelf staande variant geïntroduceerd.

Indien voor het mogelijk maken van een elektronische stembus wordt gekozen, acht de Kiesraad dit een juiste opzet. De Kiesraad mist echter in de nota van toelichting een beschouwing over de wenselijkheid van invoering van de elektronische stembus. In België is voor deze methode gekozen en is zij zelfs exclusief voorgeschreven, omdat daar veel waarde werd gehecht aan een gang van zaken bij het elektronisch stemmen die zoveel mogelijk lijkt op die bij het stemmen door middel van stembiljetten. De kiezer die een van zijn stem voorziene magneetkaart in een elektronische stembus doet, verricht een handeling die sterk overeenkomt met het in de stembus steken van een stembiljet. In Nederland is bij de invoering van de stemmachine dit uitgangspunt niet gehuldigd. De Kiesraad vraagt zich af of het goede zin heeft om deze uitvoeringsvorm van elektronisch stemmen mogelijk te maken. De kiezer moet daarbij een extra handeling verrichten, waarbij vergissingen mogelijk zijn. Het stemmen op een stemmachine met ingebouwd geheugen is simpeler. Bij de in 1995 gehouden proef met elektronisch gefaseerd stemmen is gebleken dat meer dan de helft van de kiezers die gefaseerd stemmen moeilijker vonden dan het stemmen met de traditionele stemmachine, als argument noemden dat bij het gefaseerd stemmen meerdere handelingen verricht moesten worden. De magneetkaarten zullen voorts speciaal beveiligd moeten worden. Voorshands ziet de Kiesraad invoering van de elektronische stembus als een complicering van de stemprocedure waaraan meer nadelen dan voordelen zijn verbonden.

Indien de elektronische stembus, zoals voorgesteld, wordt geïntroduceerd, doet zich in het ontwerp-besluit een complicatie voor die vermeden kan worden.

In het ontwerp-besluit wordt de mogelijkheid geopend van systemen waarbij de vrijgave van de stemmachine voor gebruik door de kiezer niet geschiedt door het derde lid van het stembureau maar door de kiezer zelf. Hij doet dat met behulp van een van de voorzitter van het stembureau ontvangen stemkaart. Een dergelijke faciliteit is positief te beoordelen. Het ontwerp-besluit maakt echter in de benaming geen onderscheid tussen deze kaart, die geen verdere functie heeft dan het toegang verlenen tot de stemmachine, en de hierboven bedoelde magneetkaart, die eveneens toegang geeft tot de stemmachine maar waarop ook de uitgebrachte stem wordt vastgelegd. Dit geeft verwarring, omdat het over twee geheel verschillende zaken gaat, waarvoor in het Kiesbesluit ook verschillende regels moeten gelden. Het verdient daarom aanbeveling om de eerstgenoemde kaart bij voorbeeld aan te duiden als toegangskaart en alleen de laatstgenoemde kaart als stemkaart en voor beide kaarten afzonderlijke regels te stellen.

5. Het verbod van gebruik van een stemmachine voor andere doeleinden dan verkiezingen

In het ontwerp-besluit is een nieuw artikel J 15a opgenomen, bepalend dat een stemmachine slechts bij de verkiezingen mag worden gebruikt, indien de machine niet eerder voor andere doeleinden dan verkiezingen is gebruikt. Opneming van deze bepaling houdt verband met het feit dat als één van de mogelijke voordelen van gefaseerd elektronisch stemmen wordt genoemd de besparing van kosten door personal computers zowel voor verkiezingen als voor andere doeleinden te gebruiken.

Uit de toelichting op artikel J 15a blijkt dat nader overleg met TNO ertoe geleid heeft de mogelijkheid van multifunctioneel gebruik van stemcomputers uit te sluiten. Als reden hiervoor wordt aangevoerd dat er bij zodanig gebruik geen controle meer bestaat over de functies van de stemmachine, met de mogelijkheid dat de stemuitbrenging en de verwerking van de stemmen aantallen worden beïnvloed.

De Kiesraad is door deze motivering niet overtuigd van de noodzaak van de verbodsbepaling. De Raad vraagt zich af of het niet mogelijk is om zodanige eisen te stellen dat bij nakoming daarvan geen gevaar bestaat dat na gebruik van een stemcomputer of een daarbij behorend beeldscherm voor een ander doel een veilig gebruik bij verkiezingen niet meer gewaarborgd zou zijn.

De Raad denkt daarbij aan het opnemen van de verplichting de harde schijf van de computers vóór het gebruik bij verkiezingen te formatteren. De in de nota van toelichting aangevoerde motivering verliest bovendien nog aan overtuigingskracht door het standpunt dat gebruik van de stemmachine voor andere dan in de Kieswet geregelde stemmingen wel toegestaan is. Ook dit gebruik kan, indien onvoldoende voorzorgsmaatregelen worden getroffen, het gebruik van de stemmachine bij normale verkiezingen ongunstig beïnvloeden. De Kiesraad heeft overigens wel oog voor het feit dat multifunctioneel gebruik van stemcomputers bepaalde risico's met zich mee brengt. Voorshands is de Kiesraad er echter niet van overtuigd dat die risico's door middel van strikte voorschriften en een goede discipline bij de nakoming daarvan niet voldoende zouden kunnen worden bezworen. Nader onderzoek in deze kwestie acht de Kiesraad geboden.

3
1
0
7
2
0
0
6

6. Gebruik van de stemmachine voor twee stemmingen tegelijk

In zijn advies over het gefaseerd stemmen noemde de Kiesraad ook als voordeel daarvan dat het bij deze methode mogelijk is een stemmachine voor twee of meer stemmingen tegelijk te gebruiken. Daaruit bleek reeds dat de Kiesraad in beginsel tegen deze mogelijkheid geen bezwaar heeft. Bij het stemmen door middel van stembiljetten bestaat de mogelijkheid al om stemmingen te combineren. In de praktijk wordt van deze mogelijkheid gebruik gemaakt bij het combineren van een in de Kieswet geregelde verkiezing met een deelgemeenteraadsverkiezing of een lokaal referendum. Aan de kiezer worden dan twee stembiljetten uitgereikt die hij in het stemhokje na elkaar invult. Bij het elektronisch gefaseerd stemmen stemt de kiezer eerst in twee fasen voor de eerste stemming, waarna vervolgens op het beeldscherm van de stemcomputer de keuzemogelijkheden voor de tweede stemming (al dan niet gefaseerd) verschijnen. Deze gang van zaken behoeft voor de kiezer, mits in een duidelijke instructie wordt voorzien, geen bijzondere problemen op te leveren.

In de nota van toelichting wordt opgemerkt dat ook voor het bestaande type stemmachine het gebruik voor meer stemmingen tegelijk niet hoeft te worden uitgesloten. Deze opvatting kan worden onderschreven. Het na elkaar uitbrengen van meer dan één stem op een stemmachine is in beginsel voor de kiezer niet moeilijker dan het na elkaar invullen van twee verschillende stembiljetten.

Terecht wordt in het ontwerp gesteld dat bij de keuring van een stemmachine die deze mogelijkheid heeft, speciale eisen zullen moeten gelden. Deze eisen zullen er niet alleen op gericht moeten zijn dat de combinatie van stemmingen geen verwarring voor de kiezer veroorzaakt, maar ook dat gewaarborgd is dat de gegevens van beide verkiezingen strikt van elkaar gescheiden blijven.

7. Regeling van de vereisten waaraan stemmachines moeten voldoen bij ministeriële regeling en aanpassing van de keuringsregeling

In 1990 heeft de Kiesraad al bepleit dat er een "logisch ontwerp" voor elektronische stemmachines zou komen dat de functionele en technische eisen zou bevatten waaraan stemmachines dienen te voldoen. De toenmalige staatssecretaris besloot dit voorstel te volgen. In afwachting van de realisering werden door TNO in overleg met de Kiesraad en het Ministerie van Binnenlandse Zaken concept-criteria voor stemmachines vastgesteld.

Het is de Kiesraad bekend dat, voortbouwend op deze concept-criteria, thans door TNO en het Ministerie van Binnenlandse Zaken gedetailleerde keuringseisen voor stemmachines worden voorbereid. Op basis van het in het ontwerp-besluit opgenomen nieuwe artikel J 14, vierde lid, zullen deze keuringseisen worden neergelegd in de opnieuw vast te stellen ministeriële regeling goedkeuring stemmachines.

Met de gekozen opzet kan de Kiesraad instemmen. Of hiermee nu het beoogde "logisch ontwerp" zal worden verkregen kan thans in het midden blijven. In ieder geval worden op deze wijze de eisen waaraan stemmachines moeten voldoen om goedgekeurd te worden, gedetailleerd in de wetgeving vastgelegd. Dit is zowel voor de keuringsinstelling(en) als voor de fabrikanten (en niet in de laatste plaats aspirant-fabrikanten) van veel belang.

In de bestaande situatie stelt de Kieswet in artikel J 33 enkele zeer algemeen geformuleerde eisen aan stemmachines. Deze blijven ongewijzigd bestaan. De thans in het Kiesbesluit daaraan toegevoegde meer concrete eisen

kunnen ook naar het oordeel van de Kiesraad bij de totstandkoming van uitgewerkte keuringseisen in de ministeriële regeling komen te vervallen.

De ministeriële regeling waarin de goedkeuringsprocedure en de keuringseisen zullen worden neergelegd, berust op subdelegatie door het Kiesbesluit aan de Minister van Binnenlandse Zaken. Het is het enige bij de Kieswet voorkomende geval van subdelegatie en bestaat al sinds 1965. De basisbepaling in de Kieswet (art. J 33, eerste lid) spreekt van "bij algemene maatregel van bestuur gestelde nadere regels". Volgens de Aanwijzingen voor de regelgeving laat deze formule echter geen subdelegatie toe. Vooral nu door de opneming van keuringseisen de ministeriële regeling aanzienlijk in omvang toeneemt, is het wenselijk om in de tekst van de Kieswet de bevoegdheid tot subdelegatie ook voor de toekomst buiten twijfel te stellen. De Kiesraad beveelt daartoe aan om bij het in procedure zijnde verzamelwetsvoorstel tot wijziging van de Kieswet in artikel J 33, eerste lid, de woorden "bij algemene maatregel van bestuur" te vervangen door: bij of krachtens algemene maatregel van bestuur.

Blijkens de nota van toelichting zal de nu in de Regeling goedkeuring stemmachines vastgelegde verplichte advisering door de Kiesraad als onderdeel van de goedkeuringsprocedure komen te vervallen. In voorkomende gevallen kan onverplicht advies worden gevraagd op basis van artikel A 2 van de Kieswet. Waar het zwaartepunt bij de beoordeling van een (wijziging in een) stemmachine bij de keuringsinstelling ligt, kan de Kiesraad met het vervallen van deze adviesverplichting instemmen. De Kiesraad heeft er nota van genomen dat in de nota van toelichting uitdrukkelijk melding gemaakt wordt van de mogelijkheid om over aspecten als de gebruikersvriendelijkheid van een stemmachine ook in de toekomst het oordeel van de Kiesraad te vragen.

Vervanging van de afzonderlijke goedkeuring van de gebruiksaanwijzing door beoordeling daarvan als onderdeel van de keuring en het niet langer voorschrijven van een op de stemmachine aangebracht rijkskeurmerk zijn maatregelen waarmee uit een oogpunt van vereenvoudiging kan worden ingestemd. De opneming in artikel J 14 van de mogelijkheid dat de minister aan de goedkeuring voorwaarden kan verbinden kan naar het oordeel van de Kiesraad achterwege blijven nu artikel J 33, vierde lid, van de Kieswet sinds 1989 al de mogelijkheid geeft om aan de goedkeuring voorschriften te verbinden.

8. Wijzigen van de procedure voor het vrijgeven van de stemmachine

In onderdeel K van het ontwerp-besluit wordt het gebruikmaken van volgnummers met het oog op het vrijgeven van de stemmachine door het derde lid van het stembureau vervangen door gebruikmaking van de oproepingskaart (c.q. kiezerspas of volmachtbewijs) voor dat doel. Het gebruik van deze volgnummers wordt in de praktijk als overbodig ervaren en leidt bij sommige kiezers tot argwaan dat daarmee achterhaald kan worden op welke kandidaat zij gestemd hebben.

De Kiesraad acht de voorgestelde wijziging geen verbetering. De bij kiezers ten onrechte bestaande argwaan zal niet worden weggenomen en misschien zelfs nog vergroot worden, als ze aan het stembureau lid dat de stemmachine bedient, de oproepingskaart waarop hun naam vermeld staat moeten afgeven. En als het gebruik van volgnummers als overbodig beschouwd wordt, zal dit ook gelden voor het teruggeven en weer innemen van de oproepingskaart. De Kiesraad is echter van mening dat het gebruik van volgnummers, met name wanneer het in

31072000

een stembureau wat drukker is, niet zonder zin is. Daarmee kan immers worden voorkomen dat iemand zich bij het derde lid van het stembureau voor het gebruik van de stemmachine aanmeldt zonder daartoe gerechtigd te zijn. In dit verband is ook van belang dat het ontwerp-besluit, zoals hierboven vermeld, als alternatief de mogelijkheid biedt van vrijgave van de stemmachine door de kiezer zelf met behulp van een aan hem door de voorzitter uitgereikte toegangskaart (in het ontwerp, zoals gezegd, stemkaart geheten). Bij stemmachines die deze faciliteit hebben, doet zich het probleem van de volgnummers niet meer voor.

9. Enkele kleine aanpassingen aan de praktijk

Dit betreft nog de volgende punten:

- a. Afschaffing van het vereiste dat de stemmachine een in een afsluitbare ruimte geplaatst beeldscherm heeft waarop het aantal uitgebrachte stemmen kan worden aangegeven. Aan dit specifieke voorschrift bestaat geen behoefte, omdat ook op andere wijze kan worden voorzien in het beoogde doel dat niet voortijdig kennis wordt genomen van de uitgebrachte stemmen.
  - b. Opneming van het voorschrift dat de door de stemmachine geproduceerde afdruk van de uitkomsten van de stemming aan het proces-verbaal wordt gehecht. Dit maakt het overschrijven van deze uitkomsten in het proces-verbaal overbodig. Deze wijziging leidt tot tijdwinst en het uitsluiten van vergissingen bij het overschrijven.
  - c. Voorgescreven wordt dat de stemgeheugens van de stemmachines na de stemming naar de burgemeester worden overgebracht ten behoeve van het samenvoegen van de stemtotalen.
- Met deze aanpassingen aan de ontwikkeling van de techniek kan worden ingestemd.

10. Opmerkingen bij de tekst van het ontwerp-besluit

A

Artikel J 10 is een bepaling die geldt, ongeacht of er bij de gecombineerde stemmingen met stembiljetten, met stemmachines of met stembiljetten en stemmachines wordt gestemd. Artikel J 12 ziet op het geval dat voor beide stemmingen stembiljetten worden gebruikt. Bij deze systematiek past beter om in plaats van toevoeging van een derde lid aan artikel J 10 een nieuw artikel J 12a op te nemen dat luidt: Indien bij beide stemmingen door middel van stemmachines wordt gestemd, kan de burgemeester besluiten dat één stemmachine voor beide stemmingen wordt gebruikt (enz.)

Bij overneming van deze suggestie dient ook artikel J 9 te worden aangepast.

B

In het vierde lid van artikel J 14 ware "worden regels gesteld met betrekking tot" te vervangen door: worden geregeld.

C

Het invoeren van de kandidatenlijsten is een beperkter begrip dan het nu in artikel J 16 gebruikte begrip "programmeren". Laatstgenoemde term kan daarom wellicht beter vervangen worden door "in gereedheid brengen".

D

De nieuwe tekst van artikel J 15, eerste lid, lijkt te verlangen dat alle kandidatenlijsten tegelijk op de stemmachine zichtbaar moeten kunnen zijn. Bij elektronisch gefaseerd stemmen is dat juist niet het geval. Dit bezwaar kan worden ondervangen door afzonderlijke bepalingen voor ongefaseerd en gefaseerd stemmen te formuleren.

I

In artikel J 22 dient niet geregeld worden wat er gebeurt nadat de stemmachine is vrijgegeven, maar nadat de kiezer geweigerd heeft de oproepingskaart weer in ontvangst te nemen of aan het derde lid van het stembureau te geven.

K en M

Noch in de bestaande, noch in de nieuwe regeling is aangegeven dat de kiezer na de vrijgave van de stemmachine de handelingen verricht om een stem uit te brengen. Op dit punt loopt de regeling niet parallel met de regeling in de Kieswet bij gebruik van stembiljetten (art. J 26). Het zou de begrijpelijkheid van de regeling bevorderen, als een dergelijke bepaling werd opgenomen.

M

- In artikel J 23b ware "de stemkaart" te vervangen door: een stemkaart.
- Het tweede lid van artikel J 23g moet luiden: Als de stemkaart wordt teruggegeven, maakt (enz.). Vergelijk artikel J 29 Kieswet.

R

"het raadplegen van het geheugen" ware te vervangen door: het opnemen van de aantallen uitgebrachte stemmen, of korter: de stemopneming.

S

De vaststelling en mededeling van het aantal uitgereikte stemkaarten is alleen van belang bij toepassing van een elektronische stembus; niet bij stemkaarten die alleen dienen voor het vrijgeven van de stemmachine. In het eerste geval is het echter ook van belang het aantal niet uitgereikte stemkaarten te tellen. Dit naar analogie van de regling voor stembiljetten in artikel N 1 Kieswet.

T

Het lijkt niet geheel logisch dat de stemkaarten, nadat zij uit de elektronische stembus zijn gehaald, wel geteld worden maar vervolgens, zoals uit de nota van toelichting blijkt, niet met de overige verkiezingsbescheiden tot na de toelating bewaard worden.

U

- De verplichting om op de display c.q. het beeldscherm van de stemmachine de uitslag zichtbaar te maken kan vervallen. Voldoende is dat de stemmachine een afdruk van de uitkomsten van de stemming produceert.
- Voor het pak waarin het geheugen van de stemmachine wordt gedaan, geldt niet de verplichting tot verzegeling. Het geheugen wordt vervolgens gebruikt

om de aantallen in de gemeente uitgebrachte stemmen te totaliseren. Daarna worden de geheugens bewaard tot de uitslag van de verkiezing is vastgesteld. Er zijn bij deze gang van zaken geen waarborgen dat er met de geheugens niet geknoeid kan worden.

De Kiesraad,

, voorzitter

, secretaris

97/11

BINNENLANDSE ZAKEN
INGEKOMEN
14 JAN. 1997
Afdeling: CWT
Agenda: CWT 97/105
RAPPEL NA 970203

KIESRAAD

Gelover
7/1
24

Aan

De Staatssecretaris van Binnenlandse Zaken
mr. J. Kohnstamm
Postbus 20011
2500 EA 's-Gravenhage

Bijlagen

Uw kenmerk
CWI/U1305

Ons kenmerk
KR96/113

Datum
20 december 1996

Inlichtingen bij
mw. mr. E.B. Pronk

Doorkiesnummer
(070) 3026266

Onderwerp
Adviesaanvraag wijziging
Kiesbesluit inzake stemmen door
middel van elektronische
stemmachines

Geachte heer Kohnstamm,

1. Inleiding

Bij brief van 22 november 1996, nr. CWI96/U1305, legde u aan de Kiesraad een ontwerp-besluit voor tot wijziging van de bepalingen van het Kiesbesluit inzake het stemmen door middel van elektronische stemmachines. Het ontwerp-besluit strekt er in de eerste plaats toe uitvoering te geven aan uw op 20 maart 1996 aan de Tweede Kamer medegedeelde voornemen de methode van elektronisch gefaseerd stemmen wettelijk mogelijk te maken. Daarnaast betreft het ontwerp-besluit nog enkele andere, deels daarmee samenhangende, onderwerpen, te weten:

- het elektronisch stemmen met behulp van een stemkaart en een "elektronische stembus";
- het verbod van gebruik van een stemmachine voor andere doeleinden dan verkiezingen;
- het gebruik van de stemmachine voor twee stemmingen tegelijk;
- regeling van de vereisten waaraan stemmachines moeten voldoen bij ministeriële regeling en aanpassing van de goedkeuringsprocedure;
- wijziging van de procedure voor het vrijgeven van de stemmachine;
- enkele kleine aanpassingen aan de praktijk.

De Kiesraad zal in zijn hierna volgend advies aan deze onderwerpen achtereenvolgens aandacht schenken. Daaraan voorafgaan enkele algemene opmerkingen over het naast elkaar in gebruik zijn van verschillende typen stemmachine. Het advies eindigt met enkele aantekeningen bij de tekst van het ontwerp-besluit.

2. Ontwikkeling van verschillende soorten stemmachines

Tot nu toe gaat het Kiesbesluit feitelijk uit van één uitvoeringsvorm voor elektronische stemmachines. Weliswaar kunnen door verschillende fabrikanten geproduceerde machines onderling wel bepaalde verschillen vertonen, maar de regeling van het Kiesbesluit brengt mee dat de uitvoering in hoofdzaak toch dezelfde moet zijn. Deze uniformiteit wordt nu voor de eerste maal doorbroken. Het ontwerp-besluit gaat uit van een (beperkte) differentiatie in uitvoeringsvormen.

Op zichzelf is dit geen verrassende ontwikkeling. Anders dan in België is er in Nederland niet voor gekozen om bij gebruik van stemmachines één type machine centraal voor te schrijven. De Kieswet schrijft alleen voor dat een door de Minister van Binnenlandse Zaken goedgekeurde techniek moet worden gebezigd die aan enkele algemene in de wet genoemde vereisten moet voldoen. Bij de in het Kiesbesluit gestelde nadere regels voor het gebruik van stemmachines wordt vervolgens wel uitgegaan van concrete uitvoeringsvormen voor stemmachines.

De Kiesraad heeft in het verleden al eens de wens uitgesproken dat de regeling van de stemmachines in het Kiesbesluit zodanig zou zijn dat daaruit geen beperking tot specifieke uitvoeringsvormen zou voortvloeien. Zo ver gaat het voorliggende ontwerp-besluit niet. Bij de geldende bepalingen van de Kieswet zou dat ook niet goed mogelijk zijn. In de Kieswet wordt de gang van zaken bij het stemmen met stembiljetten minutieus beschreven. In aansluiting daarop verlangt artikel J 34 van de Kieswet dat de gang van zaken bij het stemmen anders dan door middel van stembiljetten zoveel mogelijk op overeenkomstige wijze wordt geregeld. Er valt dan niet aan te ontkomen om in het Kiesbesluit toch van bepaalde uitvoeringsvormen uit te gaan. Anders gezegd: de wijze waarop in het Kiesbesluit procedures beschreven worden, maakt het onvermijdelijk dat daarmee bepaalde uitvoeringsvormen uitdrukkelijk mogelijk worden en andere juist onmogelijk. Bij verdere technische ontwikkelingen zal wellicht opnieuw aanpassing van het Kiesbesluit noodzakelijk zijn.

In het licht van het bovenstaande stemt de Kiesraad in met de in het ontwerp-besluit mogelijk gemaakte differentiatie in uitvoeringsvormen. De Kiesraad wil er echter op wijzen dat een zekere beperking in mogelijke uitvoeringsvormen van stemmachines toch wel wenselijk is. De Raad zou het geen goede ontwikkeling vinden als er een te grote variatie ontstaat van bij de Nederlandse verkiezingen in gebruik zijnde stemmachines. De Kiesraad acht het dan ook wenselijk dat bij het ministeriële beleid inzake de goedkeuring van stemmachines enerzijds ruimte geboden wordt voor nieuwe typen machines die een verbetering van het stemproces betekenen, maar anderzijds terughoudend wordt gereageerd op de ontwikkeling van varianten die wel anders zijn maar niet beter. De bij ministeriële regeling vast te stellen goedkeuringseisen zullen hiervoor de mogelijkheid moeten bieden.

3. Mogelijk maken van gefaseerd stemmen

Op 22 november 1995 heeft de Kiesraad geadviseerd de bestaande beletsels in de regelgeving voor het elektronisch gefaseerd stemmen weg te nemen. Dat met het voorliggende ontwerp-besluit dit advies in de Kieswetgeving wordt geïmplementeerd, heeft dan ook de instemming van de Kiesraad. Wijziging van de Kieswet zelf is hiertoe niet nodig, aangezien sinds de herziening van de

Kieswet in 1989 daarin geen bepalingen meer voorkomen die specifiek op bepaalde uitvoeringsvormen van stemmachines zijn gericht. In het Kiesbesluit is dat wel het geval. Dit maakt het noodzakelijk om een aantal bepalingen van het Kiesbesluit hetzij ruimer te formuleren, hetzij van alternatieve redacties te voorzien. De Kiesraad is van oordeel dat dit bij de herformulering van de bepalingen in het ontwerp-besluit in het algemeen op een goede wijze is gebeurd.

4. Het elektronisch stemmen met behulp van een stemkaart en een "elektronische stembus"

Het ontwerp-besluit biedt tevens als nieuwe mogelijkheid om bij het elektronisch stemmen gebruik te maken van een zogenaamde elektronische stembus. In de toelichting op onderdeel M van het ontwerp-besluit wordt omschreven wat hieronder wordt verstaan. De kiezer stemt door een door het stembureau uitgereikte magneetkaart in de stemmachine te steken en deze kaart, na een keuze gemaakt te hebben, in een bij de tafel van het stembureau geplaatste stembus te deponeren. Bij deze laatste handeling leest de stembus de gegevens van de magneetkaart en wordt de uitgebrachte stem in een geheugen opgeslagen.

Een elektronische stembus kan gebruikt worden in combinatie met een systeem van gefaseerd stemmen. In België is dat het geval. Het is echter een voorziening die niet onlosmakelijk aan het gefaseerd stemmen verbonden is. Een systeem van gefaseerd stemmen kan ook zo zijn ingericht dat de kiezer bij het gebruik van de stemmachine om zijn keuze te bepalen tegelijkertijd zijn stem in het geheugen van de machine vastlegt. Op deze wijze werken de bestaande ongefaseerde stemmachines. Andersom is het ook denkbaar om bij het stemmen in één fase gebruik te maken van een elektronische stembus. In het ontwerp-besluit wordt geen van deze mogelijkheden uitgesloten. De elektronische stembus wordt daarin als een op zichzelf staande variant geïntroduceerd.

Indien voor het mogelijk maken van een elektronische stembus wordt gekozen, acht de Kiesraad dit een juiste opzet. De Kiesraad mist echter in de nota van toelichting een beschouwing over de wenselijkheid van invoering van de elektronische stembus. In België is voor deze methode gekozen en is zij zelfs exclusief voorgeschreven, omdat daar veel waarde werd gehecht aan een gang van zaken bij het elektronisch stemmen die zoveel mogelijk lijkt op die bij het stemmen door middel van stembiljetten. De kiezer die een van zijn stem voorziene magneetkaart in een elektronische stembus doet, verricht een handeling die sterk overeenkomt met het in de stembus steken van een stembiljet. In Nederland is bij de invoering van de stemmachine dit uitgangspunt niet gehuldigd. De Kiesraad vraagt zich af of het goede zin heeft om deze uitvoeringsvorm van elektronisch stemmen mogelijk te maken. De kiezer moet daarbij een extra handeling verrichten, waarbij vergissingen mogelijk zijn. Het stemmen op een stemmachine met ingebouwd geheugen is simpeler. Bij de in 1995 gehouden proef met elektronisch gefaseerd stemmen is gebleken dat meer dan de helft van de kiezers die gefaseerd stemmen moeilijker vonden dan het stemmen met de traditionele stemmachine, als argument noemden dat bij het gefaseerd stemmen meerdere handelingen verricht moesten worden. De magneetkaarten zullen voorts speciaal beveiligd moeten worden. Voorshands ziet de Kiesraad invoering van de elektronische stembus als een complicering van de stemprocedure waaraan meer nadelen dan voordelen zijn verbonden.

Indien de elektronische stembus, zoals voorgesteld, wordt geïntroduceerd, doet zich in het ontwerp-besluit een complicatie voor die vermeden kan worden.

In het ontwerp-besluit wordt de mogelijkheid geopend van systemen waarbij de vrijgave van de stemmachine voor gebruik door de kiezer niet geschiedt door het derde lid van het stembureau maar door de kiezer zelf. Hij doet dat met behulp van een van de voorzitter van het stembureau ontvangen stemkaart. Een dergelijke faciliteit is positief te beoordelen. Het ontwerp-besluit maakt echter in de benaming geen onderscheid tussen deze kaart, die geen verdere functie heeft dan het toegang verlenen tot de stemmachine, en de hierboven bedoelde magneetkaart, die eveneens toegang geeft tot de stemmachine maar waarop ook de uitgebrachte stem wordt vastgelegd. Dit geeft verwarring, omdat het over twee geheel verschillende zaken gaat, waarvoor in het Kiesbesluit ook verschillende regels moeten gelden. Het verdient daarom aanbeveling om de eerstgenoemde kaart bij voorbeeld aan te duiden als toegangskaart en alleen de laatstgenoemde kaart als stemkaart en voor beide kaarten afzonderlijke regels te stellen.

5. Het verbod van gebruik van een stemmachine voor andere doeleinden dan verkiezingen

In het ontwerp-besluit is een nieuw artikel J 15a opgenomen, bepalend dat een stemmachine slechts bij de verkiezingen mag worden gebruikt, indien de machine niet eerder voor andere doeleinden dan verkiezingen is gebruikt. Opneming van deze bepaling houdt verband met het feit dat als één van de mogelijke voordelen van gefaseerd elektronisch stemmen wordt genoemd de besparing van kosten door personal computers zowel voor verkiezingen als voor andere doeleinden te gebruiken.

Uit de toelichting op artikel J 15a blijkt dat nader overleg met TNO ertoe geleid heeft de mogelijkheid van multifunctioneel gebruik van stemcomputers uit te sluiten. Als reden hiervoor wordt aangevoerd dat er bij zodanig gebruik geen controle meer bestaat over de functies van de stemmachine, met de mogelijkheid dat de stemuitbrenging en de verwerking van de stemmenaantallen worden beïnvloed.

De Kiesraad is door deze motivering niet overtuigd van de noodzaak van de verbodsbepaling. De Raad vraagt zich af of het niet mogelijk is om zodanige eisen te stellen dat bij nakoming daarvan geen gevaar bestaat dat na gebruik van een stemcomputer of een daarbij behorend beeldscherm voor een ander doel een veilig gebruik bij verkiezingen niet meer gewaarborgd zou zijn.

De Raad denkt daarbij aan het opnemen van de verplichting de harde schijf van de computers vóór het gebruik bij verkiezingen te formatteren. De in de nota van toelichting aangevoerde motivering verliest bovendien nog aan overtuigingskracht door het standpunt dat gebruik van de stemmachine voor andere dan in de Kieswet geregelde stemmingen wel toegestaan is. Ook dit gebruik kan, indien onvoldoende voorzorgsmaatregelen worden getroffen, het gebruik van de stemmachine bij normale verkiezingen ongunstig beïnvloeden. De Kiesraad heeft overigens wel oog voor het feit dat multifunctioneel gebruik van stemcomputers bepaalde risico's met zich mee brengt. Voorshands is de Kiesraad er echter niet van overtuigd dat die risico's door middel van strikte voorschriften en een goede discipline bij de nakoming daarvan niet voldoende zouden kunnen worden bezworen. Nader onderzoek in deze kwestie acht de Kiesraad geboden.

6. Gebruik van de stemmachine voor twee stemmingen tegelijk

In zijn advies over het gefaseerd stemmen noemde de Kiesraad ook als voordeel daarvan dat het bij deze methode mogelijk is een stemmachine voor twee of meer stemmingen tegelijk te gebruiken. Daaruit bleek reeds dat de Kiesraad in beginsel tegen deze mogelijkheid geen bezwaar heeft. Bij het stemmen door middel van stembiljetten bestaat de mogelijkheid al om stemmingen te combineren. In de praktijk wordt van deze mogelijkheid gebruik gemaakt bij het combineren van een in de Kieswet geregelde verkiezing met een deelgemeenteraadsverkiezing of een lokaal referendum. Aan de kiezer worden dan twee stembiljetten uitgereikt die hij in het stemhokje na elkaar invult. Bij het elektronisch gefaseerd stemmen stemt de kiezer eerst in twee fasen voor de eerste stemming, waarna vervolgens op het beeldscherm van de stemcomputer de keuzemogelijkheden voor de tweede stemming (al dan niet gefaseerd) verschijnen. Deze gang van zaken behoeft voor de kiezer, mits in een duidelijke instructie wordt voorzien, geen bijzondere problemen op te leveren.

In de nota van toelichting wordt opgemerkt dat ook voor het bestaande type stemmachine het gebruik voor meer stemmingen tegelijk niet hoeft te worden uitgesloten. Deze opvatting kan worden onderschreven. Het na elkaar uitbrengen van meer dan één stem op een stemmachine is in beginsel voor de kiezer niet moeilijker dan het na elkaar invullen van twee verschillende stembiljetten.

Terecht wordt in het ontwerp gesteld dat bij de keuring van een stemmachine die deze mogelijkheid heeft, speciale eisen zullen moeten gelden. Deze eisen zullen er niet alleen op gericht moeten zijn dat de combinatie van stemmingen geen verwarring voor de kiezer veroorzaakt, maar ook dat gewaarborgd is dat de gegevens van beide verkiezingen strikt van elkaar gescheiden blijven.

7. Regeling van de vereisten waaraan stemmachines moeten voldoen bij ministeriële regeling en aanpassing van de keuringsregeling

In 1990 heeft de Kiesraad al bepleit dat er een "logisch ontwerp" voor elektronische stemmachines zou komen dat de functionele en technische eisen zou bevatten waaraan stemmachines dienen te voldoen. De toenmalige staatssecretaris besloot dit voorstel te volgen. In afwachting van de realisering werden door TNO in overleg met de Kiesraad en het Ministerie van Binnenlandse Zaken concept-criteria voor stemmachines vastgesteld.

Het is de Kiesraad bekend dat, voortbouwend op deze concept-criteria, thans door TNO en het Ministerie van Binnenlandse Zaken gedetailleerde keuringseisen voor stemmachines worden voorbereid. Op basis van het in het ontwerp-besluit opgenomen nieuwe artikel J 14, vierde lid, zullen deze keuringseisen worden neergelegd in de opnieuw vast te stellen ministeriële regeling goedkeuring stemmachines.

Met de gekozen opzet kan de Kiesraad instemmen. Of hiermee nu het beoogde "logisch ontwerp" zal worden verkregen kan thans in het midden blijven. In ieder geval worden op deze wijze de eisen waaraan stemmachines moeten voldoen om goedgekeurd te worden, gedetailleerd in de wetgeving vastgelegd. Dit is zowel voor de keuringsinstelling(en) als voor de fabrikanten (en niet in de laatste plaats aspirant-fabrikanten) van veel belang.

In de bestaande situatie stelt de Kieswet in artikel J 33 enkele zeer algemeen geformuleerde eisen aan stemmachines. Deze blijven ongewijzigd bestaan. De thans in het Kiesbesluit daaraan toegevoegde meer concrete eisen

1072006

kunnen ook naar het oordeel van de Kiesraad bij de totstandkoming van uitgewerkte keuringseisen in de ministeriële regeling komen te vervallen.

De ministeriële regeling waarin de goedkeuringsprocedure en de keuringseisen zullen worden neergelegd, berust op subdelegatie door het Kiesbesluit aan de Minister van Binnenlandse Zaken. Het is het enige bij de Kieswet voorkomende geval van subdelegatie en bestaat al sinds 1965. De basisbepaling in de Kieswet (art. J 33, eerste lid) spreekt van "bij algemene maatregel van bestuur gestelde nadere regels". Volgens de Aanwijzingen voor de regelgeving laat deze formule echter geen subdelegatie toe. Vooral nu door de opnemings van keuringseisen de ministeriële regeling aanzienlijk in omvang toeneemt, is het wenselijk om in de tekst van de Kieswet de bevoegdheid tot subdelegatie ook voor de toekomst buiten twijfel te stellen. De Kiesraad beveelt daartoe aan om bij het in procedure zijnde verzamelwetsvoorstel tot wijziging van de Kieswet in artikel J 33, eerste lid, de woorden "bij algemene maatregel van bestuur" te vervangen door: bij of krachtens algemene maatregel van bestuur.

Blijkens de nota van toelichting zal de nu in de Regeling goedkeuring stemmachines vastgelegde verplichte advisering door de Kiesraad als onderdeel van de goedkeuringsprocedure komen te vervallen. In voorkomende gevallen kan onverplicht advies worden gevraagd op basis van artikel A 2 van de Kieswet. Waar het zwaartepunt bij de beoordeling van een (wijziging in een) stemmachine bij de keuringsinstelling ligt, kan de Kiesraad met het vervallen van deze adviesverplichting instemmen. De Kiesraad heeft er nota van genomen dat in de nota van toelichting uitdrukkelijk melding gemaakt wordt van de mogelijkheid om over aspecten als de gebruikersvriendelijkheid van een stemmachine ook in de toekomst het oordeel van de Kiesraad te vragen.

Vervanging van de afzonderlijke goedkeuring van de gebruiksaanwijzing door beoordeling daarvan als onderdeel van de keuring en het niet langer voorschrijven van een op de stemmachine aangebracht rijkskeurmerk zijn maatregelen waarmee uit een oogpunt van vereenvoudiging kan worden ingestemd. De opnemings in artikel J 14 van de mogelijkheid dat de minister aan de goedkeuring voorwaarden kan verbinden kan naar het oordeel van de Kiesraad achterwege blijven nu artikel J 33, vierde lid, van de Kieswet sinds 1989 al de mogelijkheid geeft om aan de goedkeuring voorschriften te verbinden.

8. Wijzigen van de procedure voor het vrijgeven van de stemmachine

In onderdeel K van het ontwerp-besluit wordt het gebruikmaken van volgnummers met het oog op het vrijgeven van de stemmachine door het derde lid van het stembureau vervangen door gebruikmaking van de oproepingskaart (c.q. kiezerspas of volmachtbewijs) voor dat doel. Het gebruik van deze volgnummers wordt in de praktijk als overbodig ervaren en leidt bij sommige kiezers tot argwaan dat daarmee achterhaald kan worden op welke kandidaat zij gestemd hebben.

De Kiesraad acht de voorgestelde wijziging geen verbetering. De bij kiezers ten onrechte bestaande argwaan zal niet worden weggenomen en misschien zelfs nog vergroot worden, als ze aan het stembureau lid dat de stemmachine bedient, de oproepingskaart waarop hun naam vermeld staat moeten afgeven. En als het gebruik van volgnummers als overbodig beschouwd wordt, zal dit ook gelden voor het teruggeven en weer innemen van de oproepingskaart. De Kiesraad is echter van mening dat het gebruik van volgnummers, met name wanneer het in een stembureau wat drukker is, niet zonder zin is. Daarmee kan immers worden

voorkomen dat iemand zich bij het derde lid van het stembureau voor het gebruik van de stemmachine aanmeldt zonder daartoe gerechtigd te zijn. In dit verband is ook van belang dat het ontwerp-besluit, zoals hierboven vermeld, als alternatief de mogelijkheid biedt van vrijgave van de stemmachine door de kiezer zelf met behulp van een aan hem door de voorzitter uitgereikte toegangskaart (in het ontwerp, zoals gezegd, stemkaart geheten). Bij stemmachines die deze faciliteit hebben, doet zich het probleem van de volgnummers niet meer voor.

9. Enkele kleine aanpassingen aan de praktijk

Dit betreft nog de volgende punten:

- a. Afschaffing van het vereiste dat de stemmachine een in een afsluitbare ruimte geplaatst beeldscherm heeft waarop het aantal uitgebrachte stemmen kan worden aangegeven. Aan dit specifieke voorschrift bestaat geen behoefte, omdat ook op andere wijze kan worden voorzien in het beoogde doel dat niet voortijdig kennis wordt genomen van de uitgebrachte stemmen.
- b. Opneming van het voorschrift dat de door de stemmachine geproduceerde afdruk van de uitkomsten van de stemming aan het proces-verbaal wordt gehecht. Dit maakt het overschrijven van deze uitkomsten in het proces-verbaal overbodig. Deze wijziging leidt tot tijdwinst en het uitsluiten van vergissingen bij het overschrijven.
- c. Voorgeschreven wordt dat de stemgeheugens van de stemmachines na de stemming naar de burgemeester worden overgebracht ten behoeve van het samenvoegen van de stemtotalen.

Met deze aanpassingen aan de ontwikkeling van de techniek kan worden ingestemd.

10. Opmerkingen bij de tekst van het ontwerp-besluit

A

Artikel J 10 is een bepaling die geldt, ongeacht of er bij de gecombineerde stemmingen met stembiljetten, met stemmachines of met stembiljetten en stemmachines wordt gestemd. Artikel J 12 ziet op het geval dat voor beide stemmingen stembiljetten worden gebruikt. Bij deze systematiek past beter om in plaats van toevoeging van een derde lid aan artikel J 10 een nieuw artikel J 12a op te nemen dat luidt: Indien bij beide stemmingen door middel van stemmachines wordt gestemd, kan de burgemeester besluiten dat één stemmachine voor beide stemmingen wordt gebruikt (enz.)

Bij overneming van deze suggestie dient ook artikel J 9 te worden aangepast.

B

In het vierde lid van artikel J 14 ware "worden regels gesteld met betrekking tot" te vervangen door: worden geregeld.

C

Het invoeren van de kandidatenlijsten is een beperkter begrip dan het nu in artikel J 16 gebruikte begrip "programmeren". Laatstgenoemde term kan daarom wellicht beter vervangen worden door "in gereedheid brengen".

310720006

D

De nieuwe tekst van artikel J 15, eerste lid, lijkt te verlangen dat alle kandidatenlijsten tegelijk op de stemmachine zichtbaar moeten kunnen zijn. Bij elektronisch gefaseerd stemmen is dat juist niet het geval. Dit bezwaar kan worden ondervangen door afzonderlijke bepalingen voor ongefaseerd en gefaseerd stemmen te formuleren.

I

In artikel J 22 dient niet geregeld worden wat er gebeurt nadat de stemmachine is vrijgegeven, maar nadat de kiezer geweigerd heeft de oproepingskaart weer in ontvangst te nemen of aan het derde lid van het stembureau te geven.

K en M

Noch in de bestaande, noch in de nieuwe regeling is aangegeven dat de kiezer na de vrijgave van de stemmachine de handelingen verricht om een stem uit te brengen. Op dit punt loopt de regeling niet parallel met de regeling in de Kieswet bij gebruik van stembiljetten (art. J 26). Het zou de begrijpelijkheid van de regeling bevorderen, als een dergelijke bepaling werd opgenomen.

M

- In artikel J 23b ware "de stemkaart" te vervangen door: een stemkaart.
- Het tweede lid van artikel J 23g moet luiden: Als de stemkaart wordt teruggegeven, maakt (enz.). Vergelijk artikel J 29 Kieswet.

R

"het raadplegen van het geheugen" ware te vervangen door: het opnemen van de aantallen uitgebrachte stemmen, of korter: de stemopneming.

S

De vaststelling en mededeling van het aantal uitgereikte stemkaarten is alleen van belang bij toepassing van een elektronische stembus; niet bij stemkaarten die alleen dienen voor het vrijgeven van de stemmachine. In het eerste geval is het echter ook van belang het aantal niet uitgereikte stemkaarten te tellen. Dit naar analogie van de regeling voor stembiljetten in artikel N 1 Kieswet.

T

Het lijkt niet geheel logisch dat de stemkaarten, nadat zij uit de elektronische stembus zijn gehaald, wel geteld worden maar vervolgens, zoals uit de nota van toelichting blijkt, niet met de overige verkiezingsbescheiden tot na de toelating bewaard worden.

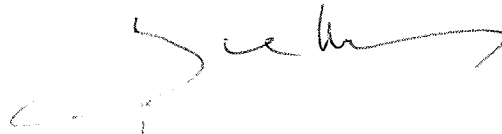
U

- De verplichting om op de display c.q. het beeldscherm van de stemmachine de uitslag zichtbaar te maken kan vervallen. Voldoende is dat de stemmachine een afdruk van de uitkomsten van de stemming produceert.
- Voor het pak waarin het geheugen van de stemmachine wordt gedaan, geldt niet de verplichting tot verzegeling. Het geheugen wordt vervolgens gebruikt

om de aantallen in de gemeente uitgebrachte stemmen te totaliseren. Daarna worden de geheugens bewaard tot de uitslag van de verkiezing is vastgesteld. Er zijn bij deze gang van zaken geen waarborgen dat er met de geheugens niet geknoeid kan worden.

De Kiesraad,

 voorzitter

 secretaris

31072006